

BEZITTINGEN VAN DE COMMANDERIJ GEMERT TE BAKEL.

Wiro van Heugten

Alweer verschillende jaren geleden publiceerde Peter van den Elsen in Gemerts Heem een uitgebreide lijst van goederen, die de Duitse Orde in Gemert en omgeving bezat.(1) Beknopt kwamen daar ook enkele bezittingen onder Bakel ter sprake, die ik hier wat uitvoeriger wil behandelen. Daarbij blijven de tiend-en patronaatsrechten, die de Duitse Orde daar ook had, buiten beschouwing en ga ik alleen in op drie hoeven die ze daar bezat, te weten op Grotel, Esp en de Diersdonk. Omdat ik me wil beperken tot de periode van voornamelijk de zeventiende en achttiende eeuw, blijft de hoeve gelegen 'op gheen Hilacker' onder Bakel, die de Commanderij Gemert in de periode daarvóór bezat, buiten beschouwing.(2)

Een overzicht van de bezittingen.

Het bezit van de Duitse Orde van juist de drie hierna te noemen hoeven is niet helemaal zo toevallig als men ziet op wat voor strategische plekken ze lagen. Die van Grotel en Diersdonk lagen namelijk aan de weg binnendoor van Gemert (via Milschot waar de Commanderij ook hoeven had liggen) naar Helmond en die van Esp aan de weg van Gemert naar Bakel. Deze laatste was zelfs omgracht, al moeten we ons van dit water als verdedigingsmiddel niet al te veel voorstellen. De drie genoemde hoeven had de Commanderij Gemert niet allemaal

op dezelfde manier in bezit. Grotel en Esp waren namelijk zogenaamde allodiale goederen, hetgeen wil zeggen dat de Commanderij ze in volle eigendom bezat en deze gewoon steeds voor een beperkt aantal jaren verpachtte, meestal aan iemand uit Bakel zelf. De Diersdonk was daarentegen een zogenaamd feodaal goed of leengoed. De Commanderij Gemert was daarbij leenheer, die haar bezit aan een leenman afstond, die verschillende verplichtingen aan hem had, zoals het brengen van leenhulde en het bijstaan van hem als hij daarom vroeg. Wanneer de leenman zijn plichten niet nakwam kon de Commanderij de goederen vorderen en ze opnieuw uitgeven aan iemand anders. De leenman werd in de verpondingskohieren e.d. als eigenaar beschouwd en had er weer een pachter op zitten, zodat uit die archiefstukken soms niet blijkt dat de Commanderij daar nog bijzondere rechten had. Naast de goederen Esp en Grotel had de Duitse Orde elders onder Bakel nog twee allodiale goederen meer liggen, in de vorm van stukken grond die in de verpondingskohieren steeds als afzonderlijke goederen werden genoemd. Dat waren 'de Hutt off Weye(r)' onder Milheeze en 'de Meeren', dat ook nog al eens 'Het Commandeurs lant' werd genoemd.(3)

Doordat de Commanderij verschillende goederen onder Bakel had liggen mocht deze ook gebruik maken van de gemene gronden aldaar.(4) Bovendien bestond omgekeerd vanouds voor de pachter van de hoeve te Grotel het bijzondere voorrecht om ook gebruik te mogen maken van de gemeenten onder Gemert.(5) Ad Otten wist te vertellen dat uit een oorkonde uit 1546 blijkt, dat ook de pachter van de Espse hoeve dat recht bezat.(6) Hoe en wanneer de Commanderij aan die verschillende bezittingen onder Bakel is gekomen is alleen in het geval van Esp bekend. De andere duiken reeds geruime tijd daarvoor op en zijn als ze voor de eerste keer genoemd worden al bezit van de Duitse Orde. Opmerkelijk is wel dat bij al die goederen er in de beginperiode regelmatig namen van leden van het geslacht van Amstel opduiken. Overigens zijn ook later bij deze goederen nog regelmatig gronden bijgekomen of afgegaan door schenking, aankoop of verkoop. Daardoor varieerden de oppervlakten en de te betalen bedden en verpon-

dingen in de loop van de tijd nogal.

Hoe groot de bezittingen in 1777 precies waren is te zien in het volgende overzicht, naar gegevens ontleend aan het verpondingskohier van toen, met de oppervlakte van de gronden aangeduid in lopensaten (zes lopensaten is ongeveer één hectare) en de beden en verpondingen uitgedrukt in guldens, stuivers en penningen.(7)

	oppervlakte	beden	verpondingen
Esp	69	10 - 0 - 0	27 - 0 - 0
Grotel	42,98	5 - 16 - 0	14 - 18 - 8
Ander allodiaal goed	8	1 - 19 - 8	3 - 6 - 0
Diersdonk	81	6 - 12 - 12	31 - 1 - 12

Vergeleken met andere goederen onder Bakel behoorden ze aldaar met o.a. de hoeve Rijpelberg en Scheepstal, die trouwens ook al van bezitters elders waren, tot de grootste binnen deze gemeente. De pacht was voor de hoevenaar naar verhouding hoog en we mogen aannemen dat de huurders dan ook tot de beter gesitueerden van Bakel behoorden. Meestal hadden ze trouwens ook nog bezittingen van zichzelf. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat een enkele van hen een aanzienlijke functie in het dorpsbestuur bekleedde. Zo had Jan Huybers van Leyenburg, 'hoevenaar' op Esp, het in het begin van de achttiende eeuw zelfs tot president-schepen gebracht.

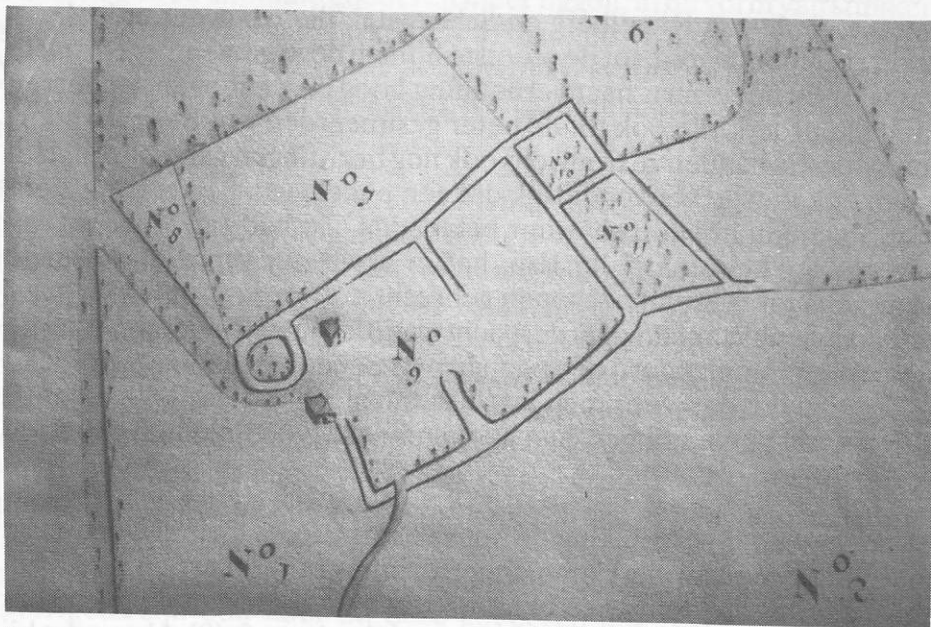
Nog aanzienlijk meer dan de pacht van de hoeven moeten aan de Gemertse Commanderie de zogenaamde tienden hebben opgebracht, als we zien dat daarvoor toen jaarlijks totaal maar liefst 237 gulden, 3 stuivers en 12 penningen aan verpondingen voor betaald moesten worden.(8)

Wanneer we ter vergelijking de hoeven van Esp en Grotel weer naast andere hoeven van de Commanderie zetten in Gemert en Erp, dan blijken ze tot de kleinste te behoren wat de hoogte van de pachtsom betreft en tot de middelgrote wat oppervlakte betreft.(9) Al was dat bij de meesten van u wellicht reeds bekend, dan blijkt hier toch nog eens

uit dat de grond in Bakel behoorlijk slecht was. Kennelijk waren de pachters over het algemeen best tevreden over de Commanderie als verhuurder, want het valt tenminste op dat in verschillende gevallen soms generaties lang dezelfde familie op een hoeve zat.

De hoeve Esp.

Uit een akte van verkoop, die te 's-Hertogenbosch voor de schepenen aldaar passeerde, blijkt dat in het jaar 1485 Maria, dochter van Johannes van Amstel en weduwe van eerst Fredericus Michelinck en van daarna Lucas Ansems van den Eyken, de van haar vader afkomstige hoeve 'Op Esp' met bijbehorende gronden over deed aan Mathiaan van Eynatten, commandeur van Gemert.(10)

Fragment van een kaart uit 1788 waarop de omgrachte hoeve Esp met naaste omgeving te zien is (KADO Gemert inv 627).

Zoals het nog op het eind van de achttiende eeuw heet bestond de hoeve uit 'het huys, schuur en stallinge en aangelag rondomme in zijne gragten'.(11) Daarbij hoorden bovendien heel wat gronden, waarvan in die tijd ongeveer tweederde akkerland was en de rest weiden en heide. Ofschoon ze over het algemeen, voor zover te achterhalen was, toch ongeveer rond de hoeve zelf gegroepeerd lagen en blijkens oude stukken vermoedelijk al in het midden van de vijftiende eeuw voor een groot gedeelte bij dit goed hoorden, wisselden deze stukken grond kennelijk wel eens.(12)

De reden om dat te denken is, dat de akkers en weiden in verschillende archiefstukken de ene keer anders werden aangeduid als andere keren, terwijl ook de opgegeven maten behoorlijk konden afwijken. Zo was in het begin van de zeventiende eeuw sprake van ongeveer 57 lopensaten teulland, 28 lopensaten groesland en 30 lopensaten heide (samen 115 lopensaten) (13), in 1681 in het zogenaamde Maatboek van Bakel van bij elkaar slechts ongeveer 51 lopensaten grond (14), werd in 1760 gesproken over zes percelen grond met een totale oppervlakte van nu ongeveer 70 lopensaten (15), zou in 1788 de grond alles bij elkaar 105 lopensaten groot zijn (16), terwijl vijf jaar daarna de zeven percelen officieel een oppervlakte besloegen van samen ongeveer maar liefst weer 147 lopensaten (17).

Uit een afbeelding van omstreeks 1788 blijkt dat de hoeve met bijbehorend erf en boomgaard door een heel grachtenstelsel omsloten was. (18) Blijkens de kadastrale kaart van 1830 was er in die tijd nog een gedeelte van over en zelfs nu is er nog duidelijk wat van te bespeuren.

Wat de pachters betreft blijkt uit een verklaring van Peter Reynders (45 jaar) uit 1608, dat zijn familie toen al geruime tijd op de hoeve Esp woonde. Zo had hij zijn vader Reynder Rutthen horen vertellen dat hij erop gewoond had 'soo lange als hij huys heeft gehouden ende oock op geboren ende gevoet waere' evenals weer diens vader (19). Later woonde waarschijnlijk de familie van Leyenburg verschillende generaties lang op de hoeve. Zo was op het einde van de zeventiende eeuw de weduwe van Joost Hoebben pachter voor 80 vat rogge, 57 vat boekweit en 31 vat haver volgens Bossche maat per jaar, ofwel in geld

uitgedrukt 89 gulden (20). In 1700 was dat (hun zoon?) Huybert Joosten (21), vervolgens diens weduwe Gertrudis Antonis Geerlings en na haar dood in 1713 weer hun zoon Jan Huybers van Leyenburg (22).

Deze laatste is dat gebleven tot zijn dood rond 1740, waarna zijn weduwe de hoeve officieel bewoonde (23) en hun kinderen de pacht voortzetten tot 1754. Zij moesten jaarlijks aan pacht opbrengen een som van dertig gulden aan vooruit te betalen zogenaamde voorlijf en verder 21 mud rogge, 12 mud boekweit en 3 mud haver, alles volgens zgn. 'Peelse maat', hetgeen in geld uitgedrukt het voor die tijd enorme bedrag betekende van 355 gulden en 18 stuivers. Daarbij kwam dan nog ieder jaar 77 gulden aan lands- en dorpslasten, een cijns aan de heer van Helmond en een bedrag aan de rentmeester van de geestelijke goederen in het kwartier Peelland.

De Espesche Hoeve of ook wel Het Commandeurshuis.

Ofschoon in deze huur ook een gedeelte voor een zgn. clamptiende zat en later niet meer, moeten deze pachters zich behoorlijk bedrogen gevoeld hebben, toen de volgende huurder Hendrik Jansen Reynders het jaar daarop jaarlijks maar 15 gulden aan voorlijf, 7 mud rogge, 5 mud boekweit en 3 mud haver, ofwel samen aan geld 131 gulden en 16 stuivers, hoefde te voldoen (24). Deze Hendrik is tot zijn dood in 1782 pachter gebleven en daarna werd zijn weduwe Isabella dat (25) voor steeds dezelfde pachtsom.

Vanaf 1789 ging voor haar de pacht fors omhoog tot een bedrag van jaarlijks 260 gulden, al kreeg zij in 1790 een korting van honderd gulden vanwege misoogst ten gevolge van hagel en andere 'hemelsche toevallen' (26). Toen zij ook in laatstgenoemd jaar overleed gingen haar kinderen op de hoeve verder (27).

Ingevolge een decreet van 'den Koning van Holland' van 9 oktober 1806 kwam na meer dan drie eeuwen voor de commanderij van Gemert een onvrijwillig einde aan dit bezit en ging het bij transport officieel over aan 'zijne Majesteit den Keizer van Vrankrijk en Koning van Italien' (28). Daarna is het nog geruime tijd van het 'Nationaal Domein' geweest, totdat het met andere voormalige bezittingen van de Duitse Orde onder Gemert in 1833 aan de familie Van Riemsdijk kwam (29).

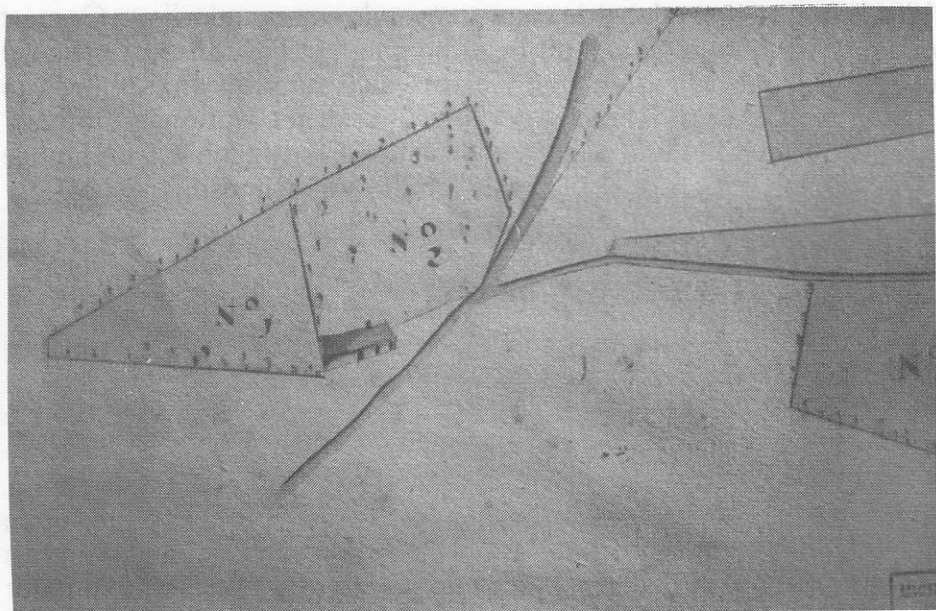
De hoeve Grotel

In 1421 behoorde dit goed in ieder geval al toe aan de Commanderij van Gemert (30), zonder dat bekend is hoe deze daar aan gekomen is. In de tijd daarna kwam daar nog het een en ander aan grond bij. Zo werden in het jaar 1492 twee beemden en in 1593 twee akkers op Grotel overgedragen aan de commandeur van Gemert (31).

In het midden van de zeventiende eeuw bestond het goed naast een 'huys, schuere, schop, stallinge' uit ongeveer 30 lopensaten teulland en 35 lopensaten groesland en heidevelden (32). Regelmatig en in ieder rond 1750 werden stukken grond gekocht en verkocht (33). Meer concreet blijkt het bezit in 1760 te bestaan uit 'een huys, schuur, stallinge, hoff en aangelag', dat half omsloten was door de gemene

gronden van Bakel en bestond verder uit 14 percelen grond, die verspreid in de omgeving van de hoeve lagen en een gezamenlijke oppervlakte besloegen van 43 lopensaten ofwel iets meer dan 7 hectaren. Op een paar lopensaten na was het allemaal akkerland (34). In 1788 bestond de grond officieel weer evenwel uit 38 lopensaten 'slegt heylant' en 56 lopensaten 'waas', waarop uit de pacht op te maken kennelijk voornamelijk rogge en boekweit werd verbouwd (35).

In het midden van de zeventiende eeuw pachtte Willem Joost Laenen al zeker 10 jaar lang dit goed voor 48 gulden 15 stuivers per jaar (36). Als volgende pachter is in 1681 Paulus Joosten te vinden (37). Pas in de achttiende eeuw is met meer regelmaat wat bekend over de pachters. In het begin volgen ze elkaar vlug op. Zo was waarschijnlijk al in 1705 maar zeker in 1715 tot na 1719 Paulus Willem Joosten de gebruiker, in 1722 tot 1724 de weduwe van een zekere Jan Goorts, in 1724

Fragment van een kaart uit 1788 waarop de hoeve Grotel met naaste omgeving te zien is (KADO Gemert inv 627)

tot na 1728 Hendrik of Dirk Jan Willems (38), in 1736 Peter de Veth en in 1741 Goort Jansen van Cuyck (39). Deze laatste heeft het iets langer uitgehouden, namelijk tot zijn dood rond 1748. Zijn weduwe Ida Raemakers hertrouwde gauw genoeg daarna met Jacobus Claessen van den Eynden afkomstig uit Gemert (40), die op de hoeve kwam en op zijn beurt weer ongeveer 34 jaar pachter was van dit goed tot zijn dood in 1783, waarna wellicht zijn kinderen hem opvolgden (41). Dat het goed aanzienlijk minder van waarde was dan bijvoorbeeld Esp blijkt wel uit de pacht die in die tijd jaarlijks betaald moest worden, te weten 15 gulden aan voorlijf, 3 mud en 6 vaten rogge en 1 mud en 6 vaten gerst, hetgeen in geld uitgedrukt maar 56 gulden en twaalf stuivers was. Daarbij kwam nog wel één vat rogge aan de armen van Bakel en één vat aan de rentmeester van de geestelijke goederen (42). In de loop van de tijd ging de pacht geleidelijk omhoog en in 1788 bestond ze uit 30 gulden aan geld, 42 vaten rogge en 18 vaten boekweit ofwel in geld uitgedrukt samen 84 gulden 12 stuivers (43).

Tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw klaagde men regelmatig over de slechte bouwkundige toestand van de hoeve. Zo vond men rond 1770 dat het gebouw eerst 'gansch en geheel als sijnde niet meer bewoonbaer' afgebroken moest worden voordat het weer opgebouwd zou worden. Alleen 'de swaere gebonden' en de kap waren volgens de deskundigen nog bruikbaar, waarna er voor ongeveer 1100 gulden aan kosten gemaakt zou moeten worden om er iets behoorlijks neer te zetten (44). In 1788 was het er nog niet van gekomen en was de situatie er zelfs alleen nog maar slechter op geworden. Nu vond men tenminste dat het huis maar het beste helemaal van de grond af opnieuw opgebouwd zou moeten worden, hetgeen niet meer voor minder dan 1500 gulden zou kunnen. Intussen had men wel geprobeerd 'omme gemelde bouwvallige en slegt gelegene hoeve' te verkopen, doch tot dan toe zonder succes (45).

Het jaar daarop lukte die poging wel. Uit een akte van notaris Hendrik Tromp te Helmond blijkt dat op 6 februari 1789 toen voor een bedrag van 2500 carolusguldens het goed door de commanderij werd verkocht aan Willem Leenders van Bakel of Verbakel uit Beek en Donk (46).

Daarmee kwam een einde aan een tijd van zeker drieneenhalf eeuw bezit voor de Duitse Orde.

Genoemde Willem heeft er maar kort plezier van gehad, want hij overleed al drie jaar later, waarna blijkens een testament van 18 juni 1789 zijn weduwe Helena van der Ven en 'haare vijf kinderen ten erfregte' aan de goederen kwamen (47). Gauw genoeg daarna kwam er weer een andere eigenaar op en werd het goed gesplitst. Wanneer nu die oude hoeve vernieuwd is blijkt niet. Thans staat op die plek op Grotel 5a een nieuw huis van de familie Manders.

Hoeve de Diersdonk

Volgens het oudst bekende leenregister uit het jaar 1387 hield Everard van Amstel toen al dit goed in leen van de Duitse Orde. De volgende bekende na hem was in 1412 Johan zoon van wijlen Gerit van Amstel, die het overdroeg aan Jan Stockelman. In het jaar 1440 was Jorden van der Scaut leenman van 'die guede op die Diersdonck gelyk als Gerit van Amstall dair in bestarff' en rond 1600 was Jan Matthijssen de Bercker uit Helmond dat (48). De weduwe van deze laatste werd in het midden van de zeventiende eeuw nog 'eygenaer' genoemd en toen was een zekere Hendrik Jan Hendrickx de pachter van de hoeve en de bijbehorende grond bestaande uit 31 lopensaten teulland, 12 lopensaten hooiland en 21 lopensaten groes en heide (49). En vermoedelijk behoorde het in 1681 met ruim 45 lopensaten grond aan de weduwe van Aryaen Geertsz. (50).

Pas in het begin van de achttiende eeuw is mij daarna met meer zekerheid en meer regelmaat wat over de leenmannen en pachters bekend. Zo was in 1715 toto na 1719 'Dheer van Milheese' ofwel Hendrik Musch leenman en was vanaf al zeker 1711 en waarschijnlijk al van vóór 1705 Willem Tijssen pachter. Vanaf 1722 wordt in de verpondingskohieren van Bakel de in Helmond woonachtige Willem van Straelen (51), stiefzoon van Hendrik Musch, die zich ook al vanaf 1725 samen met zijn broer Petrus heer van Milheeze mocht noemen (52), als eigenaar ofwel leenman van het goed genoemd en bleef dat

----- Straat en Kruisweg.
 ----- Gewone weg.
 ----- IJspad.
 + Kerk.
 * Molen.

NOORD
 ZUID

DEURNE
 HELMOND
 RIJNSTEDT
 AARLE
 BAKEL
 DE
 OPLAND
 LIMBURG

Schaal van 1:75.000
 Half een guans
 Nederlandse Mylen.

toch niet zo slecht, want daarna volgde zijn weduwe Maria Mathias Petrus hem op, tot zij weer drie jaar later stierf, waarna hun zoon Henricus Doensen de nieuwe pachter werd (57).

Ofschoon volgens Peter van den Elsen door de volgende leenman Reinier Biedijck uit Megen, neef van de vorige, in 1768 voor de laatste keer leenhulde werd gedaan (58), werd in het leenregister uit 1785 (59) en de 'Staat en specifieke lijst' van goederen van de commanderij van Gemert gelegen onder Bakel in 1793 de Diersdonk nog steeds als leen genoemd. Volgens het eerste stuk was er in 1785 Reinier Biedijck mee beleend en volgens het andere in 1793 de heer Van Straelen en Reinier en Peter Biedijck (60). Toen in 1798 de feodaliteit en andere leenrechten werden afgeschaft (61) had de Commanderij er na ruim 4 eeuwen niets meer te zeggen en was de familie Biedijck voortaan 'echt eigenaar, al is het daarna gauw genoeg in andere handen overgegaan.

Volgens Peter van den Elsen bestond het goed uit 'huyzen, hofstadt en landerijen' (62), maar volgens de Bakelse verpondingskohieren van 1750 uit een 'huys, hoff en aangelag' en elf percelen grond (63). Vóór 1761 werden verschillende gronden gekocht en verkocht, want in 1754 waren er 6 stukken grond en in 1761 weer 8, waarna deze vanaf toen een gezamenlijke oppervlakte besloegen van 81 lopensaten, die op 9 lopensaten na alle akkerland waren. Twee van de percelen lagen te Brouwhuis onder de toenmalige heerlijkheid Vlierden waar toen de lasten betaald moesten worden en de rest lag onder Bakel (64). Dat het in die tijd al snel ging met de geldontwaarding of, zoals men het ook kan zien, de waardeverhoging van het goed, blijkt uit het feit dat het in 1763 getaxeerd werd op een waarde van 805 gulden, vier jaar later op 985 gulden en in 1778 op 1705 gulden, voor steeds dezelfde onroerende goederen (65).

Over de samenstelling van de veestapels van de verschillende goederen was nauwelijks iets te achterhalen. Alleen hier op de Diersdonk blijkt uit een openbare verkoop in 1764, na de dood van pachter Jochem van den Broek, dat één jong paard, drie melkkoeien, zes ossen en zes kalveren werden verkocht. Dat was niet al het vee op deze hoeve, want drie jaar later verkocht zijn weduwe nog eens een paard, drie melkkoeien, een os en een kalf (66).

Noten:

1. Peter van den Elsen, Goederen van de Duitse Orde, in: Gemerts Heem XXII (1980) p. 55-60, 87-89, 120-125; XXIII (1981) p. 109-116; XXIV (1982) p. 48-53, 110-115.
2. RANB, 's-Bosch, KADO Gemert, inv. 810-812.
3. SA Peelland, OAA Bakel, inv 119, f 18v, 89; inv 120, f 17v, 94; inv 123, f 34, 177.
4. RANB, 's-Bosch, KADO Gemert, inv. 824.
5. SA Peelland, OAA Bakel, inv 123 f 34, 177, 280, 298, 315.
6. Oorkondenboek van Gemert, akte 15-3-1546.
7. A. Otten, De vestiging van de Duitse Orde in Gemert 1200 - 1500, p 90.
8. SA Peelland, OAA Bakel, inv 123 f 335.
9. RANB, 's-Bosch, KADO Gemert, inv. 626
10. RANB, 's-Bosch, KADO Gemert, inv 813
11. SA Peelland, OAA Bakel, inv 1359.
12. RANB, 's-Bosch, KADO Gemert, inv 813 (reg.nr. 299, 308)
13. SA Peelland, OAA Bakel, inv 118 f 27.
14. SA Peelland, OAA Bakel, inv 78 f 119.
15. SA Peelland, OAA Bakel, inv 1358 f 14.
16. RANB, 's-Bosch, KADO Gemert, inv 626 nr 10.
17. SA Peelland, OAA Bakel, inv 1359.
18. RANB, 's-Bosch, KADO Gemert, inv 627.
19. RANB, 's-Bosch, KADO Gemert, inv 615A
20. SA Peelland, OAA Bakel, inv 118 f 27.
21. Gemerts Heem XXII p 60.
22. SA Peelland, OAA Bakel, inv 86-88.
23. SA Peelland, OAA Bakel, inv 255-259 nrs 191.
24. SA Peelland, OAA Bakel, inv 1358 f 12-12v.
25. SA Peelland, OAA Bakel, inv 259-265 nrs 191.
26. SA Peelland, OAA Bakel, inv 1359.
27. SA Peelland, OAA Bakel, inv 266 nr 219, inv 267 nr Esp 5, inv 268 nr Esp 6.
28. SA Peelland, OAA Bakel, inv 124 f 187.
29. Gemerts Heem XXII p 56.
30. Gemerts Heem XXII p 59; A. Otten, Vestiging Duitse Orde Gemert p 89-90; RANB, 's-Bosch, KADO Gemert, inv 704.
31. RANB, 's-Bosch, KADO Gemert, inv 615A, 821, 823.
32. SA Peelland, OAA Bakel, inv 118 f 25.

- 33.SA Peelland, OAA Bakel, inv 119 f 48.
- 34.SA Peelland, ORA Bakel, inv 1358 f 12v-13v.
- 35.RANB, 's-Bosch, KADO Gemert, inv 626 nr 11.
- 36.SA Peelland, OAA Bakel, inv 118 f 25.
- 37.SA Peelland, OAA Bakel, inv 78 f 140.
- 38.SA Peelland, OAA Bakel, inv 107-115 (ongefolieerd).
- 39.SA Peelland, OAA Bakel, inv 255-256 nrs 186.
- 40.SA Peelland, OAA Bakel, inv 593
- 41.SA Peelland, OAA Bakel, inv 256-262 nrs 186, 263 nr 217, inv 264 nr 211, inv 265 nr 212.
- 42.SA Peelland, ORA Bakel, inv 1358 f 13v-14.
- 43.RANB, 's-Bosch, KADO Gemert, inv 626 nr 11.
- 44.RANB, 's-Bosch, KADO Gemert, inv 622.
- 45.RANB, 's-Bosch, KADO Gemert, inv 626 nr 11.
- 46.GA Helmond, ONA Helmond, inv 39 18-6-1789.
- 47.SA Peelland, OAA Bakel, inv 124 f 177v.
- 48.Gemerts Heem XXII p 123-124; RANB, 's-Bosch, KADO Gemert, inv 65-66.
- 49.SA Peelland, OAA Bakel, inv 118 f 24v.
- 50.SA Peelland, OAA Bakel, inv 78 f 128v-129.
- 51.SA Peelland, OAA Bakel, inv 86-92, 107-110 (ongefolieerd).
- 52.A. Sassen, De Heerlijkheid Milheeze, in: Taxandria XIV (1907) p 270.
- 53.SA Peelland, OAA Bakel, inv 121 f 155v.
- 54.SA Peelland, OAA Bakel, inv 113-115 (ongefolieerd).
- 55.SA Peelland, OAA Bakel, inv 255-261 nr 155.
- 56.Taxandria XIV p 270-273.
- 57.SA Peelland, OAA Bakel, inv 261-262 nr 155, inv 263 nr 187, inv 264 nr 181, inv 265 nr 182, inv 266 nr 186, inv 267-268 nr Dierdonk 1.
- 58.Gemerts Heem XXII p 124.
- 59.RANB, 's-Bosch, KADO Gemert, inv 52.
- 60.SA Peelland, ORA Bakel, inv 1359.
- 61.Gemerts Heem XXII p 120.
- 62.Gemerts Heem XXII p 123.
- 63.SA Peelland, OAA Bakel, inv 119 f 148, inv 120 (ongefolieerd).
- 64.SA Peelland, OAA Bakel, inv 121 f 155v.
- 65.SA Peelland, ORA Bakel, inv 1355 f 13v-14, 18v-19v, 169-170v.
- 66.SA Peelland, ORA Bakel, inv 777, 783.